
Studije

Izvorni znanstveni rad

UDK 323(497.1)"1990/1993":342.24.074:32 Schmitt

Balkanski rat u svjetlu mjerodavne teorije i nepredvidive realnosti

DAVOR RODIN*

Sažetak

Smatrajući da je neprihvatljiva teza da je aktualni balkanski rat izišao iz svih okvira moderne političke teorije, te da je kao takav pojmovno nedohvatljiva zbrka neobjašnjivih i nepreglednih okolnosti, autor se osvrće na opus Carla Schmitta koji je koncentriran na dva situacijski poticana koda: na odnos politike i prava i odnos politike i rata. Pomoću Schmittovih pojmovnih razlikovanja analizira tri diakrona procesa: raspad jugoslavenske federacije, raspad realnog socijalizma i prestanak hladnog rata.

Neprihvatljiva je teza da je aktualni balkanski rat izišao iz svih okvira moderne političke teorije te da je kao takav pojmovno nedohvatljiva zbrka neobjašnjivih i nepreglednih okolnosti. Mjerodavna teorija odavno je, razvijajući Husserlov pojam životno-svjetovnog apriorija i Schmittov decizionizam, uračunala neraspoloživost svijeta života u oblikovanje modernih teorija političkog.

Od raspoloživih teorija treba odmah na početku s najvećom rezervom tretirati historijski i moralni argument kao ključ za moguće razumijevanje rata na Balkanu.

Povijesne razlike srpskog i hrvatskog te drugih naroda bivše Jugoslavije nisu same sobom uzrok rata. To dokazivati nije potrebno. Ipak uvid da se povijesne razlike narodnih identiteta mogu historicistički ideologizirati u svrhu izazivanja neprijateljskog osjećaja prema pripadnicima drugih povijesnih identiteta zahvaljujemo Schmittovom političkom egzistencijalizmu koji nam može olakšati razumijevanje ratne krize na Balkanu. Isto vrijedi i za politički moralizam koji odbacuje općeniti moralni *common sens* u ime vlastite bolje stvari te se tako ovlašćuje za zločine.¹ Moralizam i historicizam kao ideologije koje opravdavaju najveće zločine protiv drugih ljudi i naroda nisu i ključ za razumijevanje samih neprijateljstava.

¹ Usporedi Hermann Lübbe, *Politischer Moralismus*, Wolf Jobst Siedler Verlag, Berlin 1990.

* *Davor Rodin*, redovni profesor Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu na predmetu Metodologija društvenih znanosti, Teoretsko-politički odsjek.

Budući da historicizam i moralizam predstavljaju forme dekonstelacije drugačijih neprijateljstava to se s tim ideologijama može manipulirati kao s prijetnjama koje najavljuju, odgađaju, pospješuju ili čak prekidaju djelovanje. Ispod historicističkog i moralističkog huškanja na neprijateljstva stoje moć, nasilje, rat i smrt kao ono područje svijeta života kojim dominira i iz kojega izrasta političko: "S tom moći nad fizičkim životom ljudi uzdiže se politička zajednica nad bilo koju drugu vrstu zajednice ili društva."² Političko tako, prema Schmittu, podjednako izrasta iz rata kao egzistencijalnog sukoba kao što i prelazi u njega. Rat, kao poprište veoma diferenciranog nasilja, i političko stoje u odnosu binarne dekontekstualizacije ili semantičke iritacije i ta se struktura medijski razlikuje od drugih struktura u kojima se očituju razlike među ljudima. Stoga je, kako kaže Schmitt, rat iz čisto religijskih, pravnih, ekonomskih ili moralnih razloga besmislen.³ Rat nema nikakva normativna već isključivo egzistencijalna određenja. Rat i političko su za Schmitta dvije odvojene sfere djelovanja koje svaka za sebe imaju svoje strukture taktike i strategije. Političko tako nipošto nije identično s ratom već isto tako i u prvom redu djelovanje koje može izbjeći rat.⁴ Posve moderno Schmitt nema nikakvih iluzija o tome da je rat, nasilje i ubijanje nešto što je moguće izbjeći njegovom humaniteta ili da nas napredak kulture i civilizacije vodi nekom stanju u kojem više neće biti ratova i ubijanja. "Proklinjati rat zbog ubijanja ljudi, a zatim od njih zahtijevati da vode ratove i ubijaju druge kao i da sami pogibaju od drugih kako u budućnosti 'više nikada ne bi bilo ratova' je očigledno prevara."⁵ S tom su se prijevarom morali suočiti svi oni koji su učeći od Schmitta ovog ipak htjeli antikvirati samo zbog očitovanja svoje osobne pacifističke prirode. Rat, nasilje, moć, smrt ostaju jednako kao i mir, sreća, blagostanje oblici ljudskog odnosa prema socijalnom svijetu života kao prostoru u kojem se konstituiraju realni svjetovi života. Ti se realni svjetovi ljudskog života, bili oni dobri ili zli, ne mogu reducirati jedni na druge niti podvesti pod neko više jedinstvo. Takve težnje možemo nazivati romantičkim preskakanjem zbilje u ime bilo kakvog racionalnog modela, neke prošle sreće ili nekog budućeg blagostanja, ali nasilje, rat, smrt i moć time ne možemo odstraniti iz svijeta. Najviše što možemo, a u tome nas ne sprječava niti Schmitt, jest da pokušamo birati između rata i politike, između dobra i zla, između sreće i nesreće ... Dijalektičko ili romantičko, ili humanističko ignoriranje ili prevladavanje egzistencijalne situacije u višem jedinstvu ne vodi rasterećenju njene dramatike već naprotiv. Rat na Balkanu može se riješiti ili ratom ili politički, *tertium non datur*. Da je postojalo političko jedinstvo Zapada rat bi već bio završen, ili do njega ne bi bilo ni došlo, a primijenjena sekundarna sredstva njegova obuzdavanja, kao što su ekonomska blokada, humanitarna pomoć, pasivna nazočnost UNPROFOR-a i europskih

² Carl Schmitt, *Der Begriff des Politischen* (1932), Duncker/Humblot, Berlin 1963, str. 48.

³ *Ibidem*, str. 36.

⁴ "Nipošto nije tako da je politički opstanak samo krvavi rat a svako političko djelovanje vojno djelovanje. Po tome bi svaki narod prema drugom narodu neprekidno stajao pred alternativom odnosa prijatelj-dušmanin. Zar ispravno političko djelovanje ne bi bilo ono koje izbjegava rat. Ovdje dano određenje političkoga nije ni ratničko, ni vojničko, ni imperijalističko, ni pacifističko." (Schmitt, *ibidem*, str. 33).

⁵ C. Schmitt, *ibidem*, str. 49.

promatrača, konferiranja i religijska preklinjanja, ne daju nikakvih rezultata. Današnji rat nije pobožan, ni moralno dobar, ni rentabilan; on se vodi iz političkih razloga i jedino se tako može riješiti.⁶

Nije nimalo čudno da neki, doduše malobrojni, autori danas u Hrvatskoj ponovno čitaju i citiraju Carla Schmitta.⁷ U Hrvatskoj se C. Schmitta čitalo već tridesetih godina. Pa ipak jedini prijevod njegove studije *Der Begriff des Politischen* objavljen je za drugoga svjetskog rata. Drugo čitanje C. Schmitta započelo je osamdesetih godina, potaknuto sve očiglednijim simptomima raspada komunističkih diktatura. Dakako, devedesetih godina čita se ponovno zbog rata na Balkanu.⁸

Motivi su ove opetovane lektire Schmitta jednostavni. Osamdesetih se godina tragalo za liberalno demokratskim raspletom diktature pa se i Schmitta čitalo kritički zbog njegova antiliberalizma. Danas, kad je liberalna demokracija nasjela iluziji da je rat moguće zaustaviti nepolitičkim sredstvima - ekonomskom blokadom i humanitarnom retorikom - čita ga se realistički. Jer Schmitt nipošto nije romantičar, iako je antiliberan, a takvi su najčešće romantičari, historičisti, moralisti, utopisti ... Schmitt uspijeva kao antiliberan izbjeci romantiku zato jer politiku dovodi u vezu s egzistencijalnom brutalnošću pred kojom postaje nijema svaka retorika.

Faze i karakter naše recepcije C. Schmitta bile su uvjetovane impulsima sa Zapada, ali i našom hermeneutičkom situacijom. Pretežni dio Schmittova opusa koncentriran je na dva situacijski omeđena koda: prvo, na odnos politike i prava; drugo, na odnos politike i rata. Pomoću Schmittovih pojmovnih razlika analizirat ćemo tri diakrona procesa: I. raspad jugoslavenske federacije, II. raspad realnog socijalizma, III. prestanak hladnog rata.

I.

Na Zapadu je nakon sloma fašizma bilo aktualno kritičko razračunavanje s Schmittovim antiliberalizmom i njegovom decizionističkom kritikom pravnog formalizma. U godinama koje su prethodile raspadu sistema realnog socijalizma, u nas je takav kritički pristup Schmittu bio lako prihvatljiv. Studirali su se uz Schmitta i njegovi konzervativno-liberalni učenici i sljedbenici: E.W. Bockenforde, E. Forsthoff, H. Lübke, G. Maschke, K. Beyme, R. Koselleck, Ch. Krockow i druge. Svi su oni njegovi sljedbenici prvenstveno po tome što su vlastite pozicije razvili u kritičkom dijalogu s Schmittovim antiliberalizmom i decizionizmom. Za uski krug naših politologa bio je taj neošmitijanizam razumljiv i poučan pristup raspravi o demokraciji i ustavnoj državi. Ponajprije, ti su autori neosporno osigurali političko kao posebni segment svijeta života i tako nasuprot totalnoj politizaciji svih životnih oblika, karakterističnoj za totalitarizam jednopartijske države, osigurali političko i od njegove posvemašnje dekonstrukcije u birokratizam, tehnokratizam, ekspertokratizam ili ekonomizam. Političko, u skladu s tim uvidom, ima svoju

⁶ C. Schmitt, *ibidem*, str. 36.

⁷ Usporedi radove Zvonka Posavca, Davora Rodina ...

⁸ Usporedi Zvonko Posavec, Shvaćanje demokracije u razvitku Jugoslavije 1918-1980; Davor Rodin, Liberalna demokracija i rat, *Politička misao*, br. 4, 1992, Zagreb.

ograničenu sferu djelovanja, a ustavna država je institucija koja tu sferu djelovanja jasno omeđuje i regulira. Ta je teza bila razumljiva tim više što je bila teoretski pripremljena na tekstovima Aristotelove politike i Hegelove filozofije prava već u Ritterovoj školi. U posve reduciranom obliku, ona glasi: Postoje problemi ljudskih zajednica koje je moguće riješiti samo politički i ni na koji drugi način! Time je usvojeno Schmittovo inzistiranje na političkom kao iznimnom polju djelovanja, a istovremeno izbjegnut njegov politički kod prijatelj-dušmanin kao egzistencijalni temelj političkog. Puko izbjegavanje Schmittova političkog koda nije, dakako, dovoljno. Političko je zahtijevalo svoje drugačije opisno ograničenje. Ono je nađeno u jednom drugom, također Schmittovu kodu iz njegove prve faze, naime, u kodu politika - pravo. Političko je time potisnuto u pozadinu, ono ima funkciju obilježavanja političkog fenomena ili političkog polja u odnosu prema religijskom ili ekonomskom polju svijeta života, dok je politika specifična djelatnost unutar toga polja. Dakako, politička djelatnost može se očitovati na nepregledno mnogo načina, stoga je Schmittov kod politika - pravo konkretiziran na ono političko djelovanje koje se zbiva u prostoru uzajamnog semantičkog iritiranja demokracije i pravne države. Unutar tog koda teoretičari se grupiraju tako da jedni inicijalnu prednost u ovom odnosu daju demokraciji, a drugi ustavu države. U skladu s takvim grupiranjem preraduje se i Schmittov decizionizam. Schmittovo izvođenje političkog decizionizma iz teološkog pojma *creatio ex nihilo*, koje se može zbog općenitosti pripisati bilo kojoj inicijaciji ili inovaciji doživljava svoje blaže konkretizacije. Historijski argument ide u prilog inicijacijske uloge ustavne države, dok kasnija praksa poznaje inicijacijsku ulogu narodne volje odnosno demokracije. Između ovih dvaju polova smještena je politika koja posreduje između narodne volje i državnog normativnog sustava. Ta se posredujuća uloga politike određuje na različite načine. Mnogi je razumijevaju kao arbitražu u kriznim situacijama: Luhmann u ranoj fazi umeće među polove proceduru⁹ i njezine različite forme, kasniji, autopoetički, Luhmann govori o semantičkoj iritaciji okoliša i sistema, gdje semantička iritacija *nedijalektički* posreduje između demokracije i ustavne države. Nova kvaliteta ove semantičke veze u tome je da demokratski svijet života ne prelazi u politički sistem niti obrnuto, već se i svijet političkog života i politički sistem tretiraju kao sistemi s vlastitom semantikom. Naposljetku između demokracije i ustavne države može posredovati politika shvaćena kao forma dekonstelacije jednog oblika djelovanja u drugi, ili jednog medija u drugi, konkretno interesnog djelovanja narodne volje i pravnog reguliranja tih interesa od strane države. Pritom oba momenta trajno čuvaju svoj nesvodivi medijski identitet, ostajući u semantičkoj diskrepanciji, a ne u dijalektičkom jedinstvu.

Kao što se vidi, demokracija i ustavna država obilježavaju polje političkoga, a politika pak na različite načine posreduje između ta dva pola političkog koda. Taj politički kod karakterističan je za liberalno demokratsku ustavnu državu i samo u tom modelu politici pripada to središnje polje. Ukoliko se, međutim, iz bilo kojeg razloga, taj kod raspadne, nastupa ili identitetna demokracija masa i njihovih vođa koja svako političko i parlamentarno posredovanje narodne volje odbacuje kao izdaju narodnih interesa, ili autoritarna pravna država koja teži totalnoj

⁹ "Te norme nisu same sobom već i postupak a opravdanje poretka normama nije već legitimacija postupkom ... postupak je povijest odlučivanja ..." Usporedi N. Luhmann, *Legitimation durch Verfahren*, str. 42, Suhrkamp, bd. 443, 1989, drugo izd.

racionalizaciji svakog individualnog ili narodnog spontaniteta, u ime beziznimne vladavine socijalnih sila, koje se legitimiraju pravom, a to pravo nedemokratski kontroliraju. Između ovih dviju krajnosti klatila se politička praksa Jugoslavije, koja od 1918. do svog konačnog sloma 1990, nikada nije bila demokratska ustavna država.

Zašto u Jugoslaviji nikada nije bila izgrađena demokratska ustavna država, može se protumačiti na temelju Schmittova razumijevanja demokracije, koju on derivira iz pojma suvereniteta. "Suveren je onaj tko odlučuje o izvanrednom stanju... Odluka o iznimci je, naime, u eminentnom smislu odluka".¹⁰ Odlučuje ili vladar, kao zastupnik volje Božje, ili narod. U moderno doba funkciju vladara preuzima narod, ali da bi on mogao suvereno odlučivati, narod mora biti politički jedinstven. Međutim, političko jedinstvo, kao preduvjet mogućnosti narodnog suvereniteta, u Jugoslaviji nije postojalo pa su ga morali nadomještati izvanjski subjekti moći i različiti ideološki surugati jedinstva koje su dirigirali promjenljivi subjekti jugoslavenskih diktatura. Vlast se u Jugoslaviji nije legitimirala ni voljom naroda ni Božjom voljom, ali ona je bila izvanjski konstituirana silom versajskih i jaltskih sporazuma pobjedničkih sila u prvome i drugome svjetskom ratu, te maglovitim povijesnim iskustvima i idejama o zajedničkom prapovijesnom porijeklu naroda, koji su tu državu sačinjavali. To su bila preslaba uporišta za njezin demokratski suverenitet. Umjesto demokratske legitimacije vlasti različite diktature plasirale su ideološke surugate te legitimacije. U funkciji tih ideoloških surugata demokratske legitimacije vlasti bila je isprva ideja zajedničkog slavenskog porijekla naroda koji su sačinjavali Jugoslaviju (jugoslavenstvo), zatim pijemontizam srpskog naroda kombiniran s projektom velike Srbije. Iza drugoga svjetskog rata diktature se legitimiraju proleterskim internacionalizmom, pri čemu u prvoj fazi dominira revolucionarna diktatura proletarijata, a u drugoj udruženi rad kao eufemistički surugat civilnog društva.¹¹ Za ovu posljednju fazu karakterističan je pokušaj da se prizna neka vrsta radničkog kapitalizma i da se tom radničkom kapitalizmu dopusti slobodna igra konkurencije rada, ne i kapitala, a da se politička vlast prepusti privilegiranom političkom staležu komunista ideološki rasterećenih bilo kakva povijesnog i nacionalnog identiteta (ljudi bez svojstava ili ljudi posebnih svojstava). S tom čudnom spregom, koju su inozemni poznavaoici prilika ironično identificirali kao neku hibridnu vrstu prosvijećenog apsolutizma ili čak institucionalizirane anarhije, dočekala je Jugoslavija Titovu smrt. Jugoslavija je bila čudna smjesa građanskog društva bez građanske klase i političke države bez demokratske legitimacije vlasti.

Dakako, odsustvo demokratske legitimacije vlasti nije u Jugoslaviji bilo uvjetovano pluralizmom građanskih političkih stranaka, koje je Schmitt kritizirao sa stajališta svoje koncepcije identitetne odnosno plebiscitarne demokracije, već pluralizmom narodnih identiteta, a njih nije bilo moguće, kako to povijest Jugoslavije pokazuje, nikakvim ideološkim sredstvima povezati u demokratsko jedinstvo. Kada su vanjski i unutrašnji pritisci popustili, pluralizam narodnih identiteta otvoreno je pokazao da u Jugoslaviji ne postoje preduvjeti za uspostavu

¹⁰ C. Schmitt, *Politische Theologie*, Duncker/Humboldt, Berlin, 1979, treće izdanje, str. 11.

¹¹ Usporedi Zvonko Posavec, Shvaćanje demokracije u razvitku Jugoslavije 1918-1980, *Politička misao*, 4, 1992, str. 15.

demokratske kontrole vlasti, da nema jedinstvene većinske volje koja bi legitimirala taj konglomerat. Raspad Jugoslavije, to se sada može samo s zadržkom tvrditi, izazvan je procesima demokratizacije istočnoeuropskih diktatura. Jugoslavija je ušla u te procese demokratizacije bez bitnog preduvjeta tog procesa, bez subjekta demokracije, bez političkog jedinstva, tj. bez naroda. Njezin je slom bio neizbježan. Ideja simetrične pa i asimetrične konfederacije, koju su predlagali Slovenija i Hrvatska, mogla je, da je bila iznutra i izvana podržana, spriječiti rat, ali ne i očuvati Jugoslaviju, kao jedinstvenu centraliziranu državu.

Na ovom mjestu nije moguće argumentirano odgovoriti na pitanje zašto je narod jači pol integracije od religije, ekonomije, klasne ideologije, etničke ideologije i, naravno, bilo kakve *ad hoc* ideologije klasne svijesti, internacionalizma, humanizma, ekologizma, europeizma, kozmopolitizma, tehnokratizma i slično. Može se samo nagađati i kazati da je narod tradicijsko, a to znači nehistorijsko, govorno, običajno, gestijsko jedinstvo koje je nadmoćno svim drugim jedinstvima naprosto zato jer je razumljivije čak i od pisane povijesti naroda. Nju je, naime, potrebno naučiti, a tradicije se stječu spontano i bez ikakva napora. U datoj nacionalnoj sredini one se stječu neprimjetno poput zraka koji udišemo.

Iskustvo raspada Jugoslavije nije za mjerodavnu teoriju, sa ili bez Schmittove pomoći, neshvatljivo. Naposljedku, raspao se i SSSR, raspala se Čehoslovačka, ali i Belgija se dezintegrira, Kanada također. Ono što je teže shvatiti, jer je po svojoj prirodi blizu neraspodivnom egzistencijalnom i životnosvjetovnom aprioriju, to je brutalni rat koji neočekivano prati raspad Jugoslavije. Za fenomenologiju rata, njegovih uzroka i načina njegova kultiviranja ponovno mnogo dugujemo uvidima Carla Schmitta.

Rat na Balkanu, koji je slijedio iz raspada Jugoslavije, ili točnije, koji je forma njezina raspada, iznenadio je sve promatrače tog procesa. Mjerodavna teorija vodi računa o tome da unutar političkog života postoje stanja koja izmiču kontroli. Narodna volja, kao i ona Božja, primjerice, takve su snage kojima nije moguće do kraja raspolagati, jer su suverene. Iznenadenje koje je izazvao rat na Balkanu ima, dakako, i drugačije objašnjenje. Ono potječe iz prevelike složenosti situacije koja je izborom ratne opcije radikalno pojednostavljena. Rat je izbio jer nije bilo moguće sinkronizirano kanalizirati tri posve nezavisna procesa: proces raspada jugoslavenske federacije, proces raspada realnog socijalizma u njoj i proces dekonstrukcije strukture hladnog rata na njezinom prostoru. Rat je izraz nemogućnosti da se ta složenost razriješi proceduralno u vremenskom kontinuumu. On je izbio i odjeknuo kao brutalni prekid s prethodnim političkim kontinuumom, kao oblik radikalne simplifikacije nastalog kompliciranog stanja.

O političkim uzrocima raspada Jugoslavije kao države koja u kritičnom trenutku raspada totalitarizma nije mogla uspostaviti demokratsku legitimaciju vlasti jer je ostala bez političkog naroda, bilo je već govora. U nastavku treba naznačiti procese raspada realnog socijalizma sa stajališta njegove neodržive državne ekonomije te naposljetku konzekvencije završetka hladnog rata na naznačene političke i ekonomske procese.

II.

Suprotno očekivanjima mnogih poznavalaca istočnoeuropskog socijalizma koji su nasjeli vulgarnom marksističkom ekonomizmu, socijalizam se u tim zemljama

nije raspao u revoluciji odozdo, već specifičnim prevratom odozgo. Mase su samo aklamativno, a kasnije plebiscitarno, pozdravile te prevrate. Raspad realnog socijalizma kao ekonomskog poretka kanalizirali su krugovi unutardržavne i unutarpartijske opozicije. Tim je krugovima bila posve jasna neodrživost tog poretka kao i nemogućnost njegova repariranja. Da bi spriječili revoluciju odozdo, ti su krugovi državne i partijske birokracije pozvali narod da se plebiscitarno odluči kome će povjeriti vlast. Ponudeni demokratski izbori time su, ako ne priječili, svakako odgodili nekontrolirane revolte odozdo.

Takav politički kraj istočnoeuropskog totalitarizma predstavlja bez sumnje veliko postignuće političke mudrosti i pragmatičnosti istočnoeuropske birokracije. Političko jedinstvo, šmitovski rečeno, postignuto je povezivanjem demokracije i nacionalizma.

Ako se na provedene promjene odozgo naknadno gleda kao na sretno iznenađenje, tada naredni koraci u procesu preobrazbe nisu nipošto jasni, nego su, naprotiv, bremeniti veoma neodređenim prijetnjama. Kanalizirane revolucije odozgo vodila je prosvijećena birokracija, a dijelom disidentska dijelom kritička inteligencija, dakle, snage koje su dozrele do uvida da je država realnog socijalizma bila povijesna forma koja je odigrala svoju ulogu i u tom smislu preživjela te da ju je pod političkom kontrolom moguće i potrebno preobraziti i prilagoditi novim uvjetima višestranačke demokracije i konkurentske tržišne privrede. Promjena političke paradigme koju su proveli malobrojni poznavaoi drugačijih privrednih i političkih procesa, sada je bez ikakve zaštite izložena neizvjesnom ponašanju masa i golemog balasta stare birokracije, snaga koje su svoj način života oblikovale u realnom socijalizmu. Za te snage promijenjena politička i ekonomska paradigme predstavlja brutalni raskid s uhodanim načinom života i s preglednim izvorima egzistencije i životnih šansi. Te mase stoje navodno pred zadaćom izgradnje *civil society* odvojenog od države kao da imaju na raspolaganju dvjesta godina da odozdo, postupno izgrade strukturu tog društva i, dakako, njegove moralne vrijednosti. Preduvjet mogućnosti da se uopće krene tim putem jest brza eksproprijacija državnog odnosno takozvanog društvenog vlasništva. Taj proces eksproprijacije s brojnim varijantama i najrazličitijim, dijelom i kriminalnim, popratnim pojavama u punom je tijeku. Proces privatizacije starog vlasništva vode pretežno njegovi bivši disponenti, dakle, stara prosvijećena birokracija. Kao što je francusku revoluciju vodilo pretežno realistično plemstvo tako i ovu promjenu paradigme vodi prosvijećena birokracija. Porijeklo novih bogatstava stečenih privatizacijom državnog vlasništva razlikuje se bitno od procesa ma kako zakašnjele prvobitne akumulacije kapitala. To bogatstvo nastaje u administrativnom procesu nepravedne podjele cjelokupnog narodnog bogatstva. Ta podjela stečena bogatstva neće se moći legitimirati, niti ponosom rada, niti taštinom poduzetničke smjelosti, niti protestantskom građanskom etikom. Jedina legitimacija novih privrednih kapetana je nediferencirana kritika starog sistema kao i jednako paušalno reklamiranje opredjeljenja za pravnu državu i pluralističku demokraciju. Što ta opredjeljenja znače morat će većina onih koji o tome na veliko raspravljaju tek iskusiti u suočenju sa pravnom državom. Novi istočnoeuropski kapitalisti bez kapitalističkog porijekla moraju nastojati da i njihova bogatstva ostanu bez porijekla kako u budućnosti ne bi bila pravno okarakterizirana kao nezasluženi plijen. Nejasno porijeklo novih bogatstava generirat će u najskorijoj budućnosti sklonost novih kapitalista bez liberalnog pedigrea prema autoritarnoj državi kao najefikasnijoj zaštiti takve imovine "bez poduzetničkog porijekla". Naravno, nove će kapitaliste ugrožavati ne samo promjenljivi politički naredbodavci pravne države

nego i predprogramirane strukture zapadnog kapitalizma. Visokoracionalizirano, diferencirano i informatizirano zapadno tržište mnoga će bogatstva istočnoeuropskih kapitalista preko noći obezvrijediti, prestrukturirati i tako manipulirati. Prilagodba na takve, visoko diferencirane strukture tržišta neće biti kratkoročno ni moguća ni laka. Ukratko, nakon relativno brzo provedenih političkih promjena slijedit će dugotrajni i posve neizvjesni procesi promjena ekonomske paradigme. Još više od toga, procesi postupne izgradnje civilnog društva na Istoku već su izazvali neočekivane neizvjesnosti na Zapadu. Istočno civilno društvo odvojeno od države tražit će spontano i na sve druge načine povezivanje s civilnim društvom Zapada. Je li Zapad zaista spreman za te procese? Ne nalazi li se Zapad pred posve neizvjesnim problemom kako preraditi impulse koji dolaze s Istoka i pritom sačuvati vlastiti politički i ekonomski sistem od mogućih nekontroliranih reakcija. Situacija postaje bitno složenija.

III.

Složenost situacije uvjetuje, kako je rečeno, paralelno odvijanje triju različitih procesa: raspada socijalizma, raspada višenacionalnih federacija i prestanak hladnog rata. Na primjeru raspada jugoslavenske federacije već je pokazano da on nije uvjetovan izravno raspadom socijalizma, jer se Jugoslavija bila raspala već u uvjetima kapitalističke privrede 1940. godine. Isto se tako može kazati da prestanak hladnog rata predstavlja prijelomnu točku razvitka jedne strukture odnosa između europskog Istoka i Zapada koja je samo djelomično djelovala na način raspada Jugoslavije. Ta je struktura imala vlastitu logiku. Prestankom hladnog rata ta se logika vrlo jako transformirala. Unutar strukture hladnog rata moglo se političke i ekonomske odnose između Istoka i Zapada bez teškoća kontrolirati. Politički, znanstveni, kulturni, sportski, tehnički, ekonomski, turistički odnosi bili su međudržavnim sporazumima držani u poželjnim i doziranim okvirima. Politika se sastojala u međusobnoj igri doziranja propusnosti te međudržavne membrane. Razvila se kultura preferencija i ucjena, kultura embarga na ove ili one proizvode, informacije ili ljude i kultura njihova kršenja. Ta idilična vremena, koja su proizvela tisuće eksperata za istočna i zapadna pitanja, sada su nepovratno za nama. Probudeni duhovi civilnog društva na Istoku i kozmopolitski napuhana ljudska prava, među kojima je, dakako, i slobodno kretanje ljudi po čitavoj Zemlji, koje je Zapad uporno propagirao, sada su narasli do neočekivane opasnosti. Zapad stoji pred pitanjem da li da tržišnom društvu Istoka otvori vrata kroz koja će doći u dodir s milijunima ljudi posve drugačije kulture života i tradicija. I Zapad i Istok stoje pred pitanjem, je li te procese moguće kanalizirati i kontrolirati? Postojeće ekonomske, političke pa i vojne strukture Zapada, koje su se razvile u razdoblju hladnog rata, moraju se bitno restrukturirati da bi odgovorile tim izazovima. Hoće li te institucije izdržati promjene ili će se raspasti? Nije li već ugrožen put prema političkom ujedinjenju Europe o kojem se toliko govorilo? Raspad istočnog ekonomskog i političkog bloka izazvao je procese slabljenja kohezije zapadnih saveza i ugovora. Nejedinstvo zapadnih zemalja u prijevremom slučaju balkanskog rata 1991-1993. pa i nastojanje da se u rješavanje krize uključe vojnim efektovima čak i Rusi, neosporno govori u prilog tezi. Na raspalim strukturama hladnog rata razvijaju se strukture novog svjetskog poretka, pri čemu je posve otvoreno pitanje: da li univerzalističke kapacitete kapitalističke privrede mogu pratiti jednako univerzalističke političke strukture? Je li liberalna demokracija sposobna da

modelski pokrije globus?¹² Na putu odgovaranja na takva pitanja događat će se još mnogo toga nepredviđenog i nepredvidivog.

Danas je posve jasno da je hladni rat bio ime za veoma kultiviranu strukturu odnosa između Istoka i Zapada. Ta je kultura bila sposobna za nadzor malih ratova svuda po svijetu, koji su izbijali i smirivali se u skladu s dogovorima i sporazumima među velikim silama. Balkanski rat jest, međutim, simptom krize strukture hladnog rata i zato prijeti opasnost njegova nekontroliranog širenja. Ta je opasnost uočena i u procesu njezina otklanjanja na Balkanu, gdje se očituje sva složenost svjetske situacije.

Pred prijetnjama nekontroliranih političkih procesa uvjetovanih raspadom hladnog rata i nepredvidivostima otvaranja Zapada istočnom kapitalizmu realno je očekivati nastavak hladnog rata s diferenciranom strukturom, dakle, diferencirani hladni rat. Prvi simptomi diferenciranog hladnog rata vidljivi su u procesima diferenciranja u Europskoj zajednici kako u odnosu prema balkanskom ratu, tako i u odnosu prema ugovorima iz Maastrichta. Raspad mamutske države na Istoku uvjetuje napuštanje ideje o mamutskoj državi na Zapadu. Dakako, ako se to diferenciranje pokaže suviše složenim, ako svaka zemlja bude vodila svoj vlastiti hladni rat i na vlastiti se način zatvarala ili otvarala prema svojoj okolini, tada prijeti opasnost da se ta složenost neće moći pojednostaviti ni uopćavanjem institucionalnih struktura u pravcu europske političke unije, niti biranjem novih putova razvoja. U tom slučaju svijetu prijeti regresivni progres, na čijem kraju nas čeka pad u brutalnost nerazpoloživog svijeta života. Proces raspada Jugoslavije i rat koji je slijedio nije s tog aspekta samo unutrašnje pitanje država koje su proizišle iz njezina raspada, već mogući dramatični početak regresivnog političkog procesa u čitavom europskom veleprostoru. Računajući na učinak te prijetnje, Srbija se odvažila na rat. Taj se rat ne može usporediti s brojnim regionalnim ratovima i gerilama iz proteklog razdoblja hladnog rata. To je prvi rat nakon proklamiranog završetka hladnog rata i k tome još prvi europski rat nakon velikoga svjetskog rata. On je preko noći izazvao prvu uporabu snaga NATO saveza izvan njegova područja kao i logističko sudjelovanje Njemačke u tom ratu. Naposljetku, rat je razotkrpio nejedinstvo zapadnog saveza, kako u pogledu interesa za to područje, tako i u pogledu metoda ovladavanja krizom.

Taj rat nema ni uzroka ni povoda u klasičnom smislu, kad se pitamo o prvom hicu; on je izbio u situaciji u kojoj je postalo transparentno da je završetkom hladnog rata popustila kontrola nad ovim područjem pa su se razbuktali autohtoni antagonizmi koji na njemu vladaju. Naglo izmijenjena struktura hladnog rata izazvana raspadom socijalizma stvorila je proceduralni vakuum u odnosima Istoka i Zapada, a balkanski je rat dokaz kako se nekontrolirani odnosi globalne moći mogu lokalno izroditi u grubo nasilje. Oklijevanje Zapada i Istoka da se rat brzo i efektno završi, nije uzrokovano zakazivanjem povijesne i moralne svijesti, već je posljedica nastalog proceduralnog vakuuma u odnosima velikih sila. Nedostaju strukture za djelovanje u novim prilikama, u kojima Zapad mora računati na stavove opozicije u Moskvi: nešto o čemu se nije trebalo voditi računa šezdeset godina.

¹² Sumnju u mogućnost aplikacije liberalno-demokratskog poretka u svjetskim razmjerima izrazili su teoretičari okupljeni na simpoziju *Demokratski ideal i povijesno iskustvo*. Usporedi *Politička misao*, 4, 1992.

Političke snage u igri odjednom su uglavinjale u neraspoloživu kompleksnost političkog svijeta života i odmah shvatile da trenutak balkanskog rata ima svojstva *point of no return*. U nedostatku starih struktura i odnosa između Istoka i Zapada traže se novi putovi, a u tom intermezzu rat na Balkanu traje već treću godinu (1991-1993). Zaraćenim se stranama ne dopušta ni da rat dobiju ni da ga izgube, a produžavanje rata u nedogled prijeti novim komplikacijama, novim nepreglednostima u širem prostoru i pod tim se pritiskom sve ubrzavanje traži izlaz iz krize.

Rat, dakako, nije izbio slučajno baš na tlu bivše Jugoslavije. Taj je prostor, neovisno o svojim povijesnim i političkim antagonizmima, imao posebnu ulogu u strukturi prohujalog hladnog rata. Iznenađna promjena strukture hladnog rata očitovala se na tlu Jugoslavije kao gubitak njezine funkcije u toj strukturi. Preko noći Jugoslavija se pretvorila u ničiju zemlju i postala slobodna za nove unutrašnje i vanjske opcije. Počela je velika igra s različitim scenarijima njezine budućnosti. U toj semantičkoj konfuziji počeo je raspad Jugoslavije koja iznutra, kako je pokazano, nije bila sposobna za demokratske promjene i demokratsko ovladavanje krizom. Unutrašnji motivi ratnog scenarija raspada Jugoslavije iznenadili su glavne partnere hladnog rata jednako kao i galopirajući proces ujedinjenja Njemačke ili nagli raspad strukture hladnog rata. Dakako, iznenađenja pripadaju prirodni povijesnih procesa, o tome ne treba gubiti riječi.

Zagonetka tog sklopa izvanjskih i unutrašnjih okolnosti raspada Jugoslavije u krvavom ratu nije nipošto, kako se to brblja, niska civilizacijska i kulturna razina naroda te "ničije zemlje", nego gotovo potpuna nepovezanost unutrašnjih i vanjskih razloga raspada Jugoslavije u krvavom ratu. Završetak hladnog rata i gubitak funkcije koju je Jugoslavija imala u njemu ne stoje u uzročnoj već u semantičkoj vezi s njezinim raspadom. To su semantički dva posve dijakrona procesa. Jugoslavija se počela raspadati danom svog osnutka. Ona se faktički raspala već 1939. godine u posve drugačijim okolnostima od onih današnjih. Iz rata je ponovno uskrsnula voljom novih velikih sila, koje su njezin konačni raspad odgodile za daljnjih 45 godina. Budući da unutrašnje i vanjske okolnosti ne stoje u kauzalnom već u semantičkom odnosu, sve se informacije izvana u jugoslavenskom prostoru tumače kao znak za posve drugačije političko djelovanje od onoga koje su očekivale velike sile i Europa. Sve izvanjske poruke za rješenje krize primljene su na posve neočekivani način. To je iznenadilo i europske sile. Nijemci su reagirali aktiviranjem ustavnog suda koji preispituje mogućnost njihova ulaska u ratne operacije izvan svog područja, a M. Tatcher optužuje Zapad zbog ulijetanja u novu minhensku klopku. Ova kauzalna nepovezanost vanjskih i unutrašnjih uzroka rata opterećuje i zaraćene strane koje teško dešifriraju novu semantiku moći koju razjedinjeni Zapad i raspadnuti Istok zrače prema svakoj od zaraćenih strana.

Prevelika složenost tako opisane situacije navodi mnoge da čitav ratni kompleks potisnu u moralizirajuću, humanizirajuću i historizirajuću retoriku kao sve prozirniji plašt kojim se prikrivaju teškoće donošenja odluke.

Jasno je, naime, da se prevelika složenost situacija ne može riješiti u višoj institucionalnoj općenitosti jedinstvene Europe do Urala, jer i mala Europa (EEZ) postaje politički sve imaginarnija, a novi svjetski poredak više je ime za postojeće stanje nego put izlaska iz njega.

U takvoj situaciji postaje sve izvjesnije da će se tako složena situacija moći rasteretiti samo političkim izborom da se rat energično zaustavi, te da se potom,

sve nepovezane unutrašnje i vanjske okolnosti u kojima je rat izbio postupno normaliziraju uključenjem novonastalih država u razumljivu komunikaciju sa svojom okolinom.

S obzirom na nepovezanost unutrašnje i vanjske semantike moći koja je generalala rat i raspad Jugoslavije, u zaključku treba podsjetiti na odabrane povijesne činjenice.

Jugoslavija je kao državna tvorevina organizirana i priznata 1918. godine od pobjednika u prvome svjetskom ratu. Kao umjetna tvorevina nastala u atmosferi raspadnutog Austro-Ugarskog i Otomanskog Carstva Jugoslavija je bez unutrašnjeg demokratskog kohezionog težišta bila od samog početka izložena procesu raspadanja. Proces raspadanja trajao je od 1918. do 1990. Jugoslavija se prvi put raspala ulaskom njemačkih trupa na njezin teritorij u travanjskom ratu 1941. godine. Dio Slovenije, koji nije pripao Italiji, priključen je Reichu, a Srbija i Hrvatska organizirane su kao međusobno razdvojene kvislinške tvorevine. Godine 1945. Jugoslaviju su rekonstruirale pobjedničke sile drugoga svjetskog rata. Sada to više nisu bile samo Engleska i Francuska, nego stvarni pobjednici u ratu - Sovjetski Savez i SAD. Nova država nije samo i dalje ostala bez unutrašnje demokratske legitimacije vlasti već je i njezin izvanjski suverenitet bio podijeljen. Taj podijeljeni suverenitet razlikovao je Jugoslaviju od svih drugih zemalja istočnog bloka. To se niipošto ne smije zaboraviti ako se želi razumjeti današnja situacija.

Taj podijeljeni suverenitet rezultat je jaltkih sporazuma velikih sila. Godine 1948. Sovjeti su, uz pomoć jugoslavenskih staljinista pokušali uvući cijelu Jugoslaviju u istočni blok. Nakon teške političke krize, koja se zaoštravala do prijetnji velikog rata, sve je završilo prijelazom u dugo razdoblje hladnog rata. Tom je krizom stabiliziran podijeljeni suverenitet jugoslavenske države. Od tog razdoblja započinje i neobičan razvitak Jugoslavije, koju je Tito kontrolirao uz pomoć tri različite taktike: prvo, stalnim mijenjanjem legitimacije svoje vlasti; drugo, neprekidnim balansiranjem između svoja dva promjenljivo raspoložena izvora suvereniteta; treće, organiziranjem pokreta nesvrstanih zemalja kao kolosijeka kojim je rasterećivao prenapregnute unutrašnje politike u uvjetima podijeljenog suvereniteta.

Danas se i kod nas, u Hrvatskoj, u semantički suženoj antikomunističkoj retorici zaboravlja koliko se Jugoslavija razlikovala od svih drugih država istočnog bloka:¹³ rano su otvorene granice prema Zapadu i čitavom svijetu; rano je otvoreno turističko tržište i, naposljetku, Zapad je vrlo rano otvorio tržište za jugoslavensku radnu snagu.

Kad je 1989. započeo galopirajući proces raspada istočnog bloka, zapadne su sile, još razmišljajući kao nekad, htjele Sovjetskom Savezu parirati za 1948. priključenjem čitave Jugoslavije svojoj interesnoj sferi. Sve se to počelo odmatati deset godina nakon Titove smrti, kad su u Jugoslaviji pale posljednje iluzije u mogućnost opstanka jedinstvene države s demokratskom legitimacijom vlasti. U toj je prijelomnoj točki počela djelovati potpuno antagonizirana unutrašnje-politička scena.

¹³ Kao što se španjolski fašizam razlikovao od njemačkog, tako se i jugoslavenski socijalizam razlikovao od sovjetskog realnog socijalizma, odnosno komunizma.

Srbi, koji su naglo i bez konsenzusa s ostalim narodima, počeli osvajati savezne institucije, nisu imali ništa protiv toga da se pod njihovim nadzorom izvrši vesternizacija Jugoslavije. To, međutim, nije išlo, jer Srbi nisu ni htjeli ni mogli taj proces provesti na demokratski način, a to je bio uvjet koji je Zapad postavio. Kao narod Srbi, nemaju ni nacionalnu, a ni demokratsku većinu u zemlji, a nisu htjeli demokratski dijeliti vlast s drugim narodima unutar neke labave asimetrične federacije. Političkom pobjedom u hladnom ratu uspavani Zapad bio je u jednom trenutku spreman prihvatiti i nedemokratsku Jugoslaviju pa bila ona i fašistička na srpski način, kako bi kasnije, kad plijen već bude u mreži, mogao forsirati demokratske procese primjenom sekundarnih sredstava pritiska.

Taj sudbonosni trenutak političke nepažnje inicirao je negativni progres prema krvavom ratu. Srbi su osjetili mig i odvažili se na rat s planom da nasilno održe kontrolu nad cijelom Jugoslavijom i da je potom, s obzirom na razvoj situacije, priključe Zapadu, ili Istoku, ili naravno da u slučaju povratka na hladni rat nastave Titovu politiku laviranja između Istoka i Zapada, uživajući u prednostima podijeljenog suvereniteta. Njima se činilo da u tom ratu ništa ne mogu izgubiti.

Međutim, u kasno doba 1990. godine svi ti planovi bili su već zastarjeli. S njima se više nije mogla voditi nikakva razumna ni interesna politika. Unutrašnjepolitičke suprotnosti mnogonarodne države zaoštrile su se do odluke o dezintegraciji po svaku cijenu, a to je iznenadilo i zapadne saveznike i Srbe. Nakon sedamdeset godina dominacije u jugoslavenskoj državi došao je trenutak njihova odlaska s vlasti. Kako im je dolazilo do svijesti da su proigrani svi planovi, tako su i radikalizirali ratne operacije do neslučenih brutalnosti, nevidenih etničkih čišćenja i nezapamćenog genocida. Oglušivši se o sve vanjske okolnosti svog položaja počeli su realizirati svoje atavističke težnje. Rat protiv Slovenije bio je opomena još postojeće jugoslavenske armije i taj je rat bio pod kontrolom. Rat u Hrvatskoj, odnosno u onim njezinim dijelovima koje su Srbi željeli amputirati, pretvorio se u totalni rat svim sredstvima. Ono pak što se dogodilo u Bosni napokon je mobiliziralo svjetsku zajednicu da energično reagira. U radikalnoj informacijskoj blokadi bosanski su Srbi napustili najniži prag ratnog djelovanja koji se uopće može razumjeti pod pojmom rata. Napustivši svaki kontakt s međunarodnom okolinom, izmakli su svakoj racionalnoj ili interesnoj kontroli svog djelovanja. Potpuno je neizvjesno koliko će im vremena biti potrebno da se sami odrede prema tim zločinima i da zatim ponovno uspostave odnose prema svojoj okolini.

Rusija se isprva držala suzdržano, ne, dakako, zbog vlastite slabosti - čemu se po običaju zahvaljujući njenoj propagandi još jednom na Zapadu ali i kod nas, u Hrvatskoj, nasjelo - nego zbog pogrešne procjene situacije. Rusija je i dalje smatrala da Jugoslavija ostaje posební slučaj različit od DDR-a ili Bugarske, o kojem će se raspravljati i cjenkati za okruglim stolom. Zapadu je prepuštena inicijativa da očituje svoje nejasne interese kako bi se zatim za okruglim stolom mogli poigravati s razjedinjenim interesima Zapada. Kako se rat nije odvijao prema srpskom planu, jer su i Slovenija i Hrvatska pružile neočekivani otpor na bojnóm polju, to je Zapad, shativši da od cijele Jugoslavije nema ništa, odlučno i brzo priznáo realnost, naime, novonastale države Sloveniju, Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu. Tek u toj situaciji Rusija je učinila to isto na drugoj strani: podržala je Srbiju. Tako su jugoslavenska kriza i balkanski rat prestali biti samo europski i postali svjetski problem.

Sve što se nakon toga dogodilo i događa se dio je ratnog i političkog procesa u kojem se u Jalti dogovorena podjela suvereniteta Jugoslavije sada mora provesti i na terenu. U tim okolnostima Srbi se uz rusku podršku bore protiv povijesnog *statusa quo* tih teritorija, s planom da ostvare, ili barem pripreme za neku drugu priliku ma kako neznatno ostvarenje svog sna o Velikoj Srbiji na hrvatskoj i bosanskoj zemlji. U ovoj posljednjoj kritičnoj fazi rata dopušta Zapad daljnja pustošenja kako bi, s jedne strane, konsolidirao svoje interesno razjedinjene redove, a s druge strane, kako bi utvrdio razinu ruske kooperativnosti u konkretnom slučaju, u kojem Rusi očekuju velike kredite od Zapada.

U toj igri prvenstveno naših živaca i naših žrtava stanje iz dana u dan povećava opasnost da Srbi zaista uskoče na granice srednje Europe i Mediterana. U takvoj okolini svjetska se politika približava velikom pojednostavljenju složenosti situacije uz pomoć izbora. Na izbor stoje četiri rješenja: prvo, američko-ruski sporazum da se prizna i garantira teritorijalni *status quo* bivših jugoslavenskih republika u postojećim granicama; drugo, zapadna vojna uspostava *statusa quo* bez sudjelovanja Rusa i bez njihova aktivna miješanja; treće, proširenje rata na širi prostor Balkana s nesagledivim posljedicama, i, četvrto, podjela Bosne i Hercegovine između zaraćenih strana uz međunarodnu kontrolu.

Prihvate li se prve dvije mogućnosti kao realnije, tada svijet i Europa nakon ovog rata više neće biti isti kao prije njega. Svijet će se za neko vrijeme vratiti kulturi izmijenjenog i diferenciranog hladnog rata unutar koje će politika novoga svjetskog poretka nastojati i dalje kultivirati ratne sukobe nudeći svim zaraćenim državnim subjektima kao alternativu sudjelovanje u svjetskom komunikacijskom sustavu veza, koji ubrzano zamjenjuje stare interesne preferencije.

Davor Rodin

THE BALKAN WAR IN THE LIGHT OF AUTHORITATIVE THEORY AND UNFORESEEABLE REALITY

Summary

The author believes that one cannot accept the opinion that the Balkan war defies all frameworks of modern political theories and is thus a conceptually undefinable muddle of inexplicable and unsurveyable circumstances. He resorts to the work of Carl Schmitt which concentrates upon two codes prompted by situations: the relationship of politics and law and the relationship of politics and war. With the help of Schmitt's conceptual distinctions he analyzes three diachronical processes: the disintegration of the Yugoslav federation, the disintegration real socialism, and the end of the cold war.